

Pethő Bertalan

„Kelet”-paradigma

■ „Kelet”-ről szólva három nagy régiót szoktunk figyelembe venni: Japánt, Kínát és Indiát. Bár egymástól gyökeresen és a fejleményeik tekintetében is különböznek, a buddhizmus vonatkozásában összekapcsolódnak, noha például a „buddhizmus” sem azonos ebben a három régióban, és mindhárom régióban egymástól különböző világfelfogások mellett él az adott régióra jellemző „buddhizmus”.

„Nyugati” perspektívában – abban a perspektívában, melyben írom ezt a szöveget, és amelyik perspektíva közös az írásom várható olvasóival – van egy további közös jellemzője ennek a három régiónak: a nyelveknek és a nyelvekben kifejezésre jutó világfelfogásnak, illetve világszemléletnek a gyökeres különbözősége a „nyugati” nyelvektől, és a „nyugati” nyelvekben kifejezésre jutó világfelfogástól, illetve világszemlélettől. Ebben a tekintetben a mi anyanyelvünket is a „nyugati” nyelvekhez kell sorolnom, mert bár a magyar nyelv gyökeresen különbözik a „nyugati” nyelvektől – legalábbis az „uralkodó” „nyugati” nyelvektől –, az immár több mint ezeregy száz éves (néhánykor kénytelen-kelletlen, de mégis folyamatos) rá-civilizálódás a „Nyugat”-ra (szándékosan nem beszélek csupán „szocializálódásról” vagy „rá-kulturálódásról”) azzal az eredménnyel járt, hogy többé-kevésbé azokban az esetekben is sajátunkká vált a „nyugati” jelleg, amikor éppen ellene szegültünk (vagy szegültünk).¹ Ami pedig magát a „Nyugat”-ot illeti, elsősorban az írottas formában több mint három és fél ezer éves európai hagyományokra gondolok – a krétai görög civilizáció ennyi idős –, amik az ókori római és a középkori latin közvetítésekkel még akkor is direktben érvényesültek, egészen napjainkig, ha időnként meg-megtörttek és átszerveződtek. Például – ismét közelebről magunkat tekintve – Magyarországon a középkorban elsősorban latin nyelvű volt az írásbeliség, és a közigazgatásban az újkorban is sokáig az maradt, az iskolai oktatásban pedig a XX. századba nyúlóan az elsőként tanított idegen nyelv maradt.

Ezeket a megfontolásokat figyelembe véve nyomatékosan hangsúlyozom, hogy amikor „Kelet”-ről beszélünk – kiváltképpen akkor, amikor valamilyen szempontból „paradigmának” vesszük a „Kelet”-et –, akkor egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy gyökeresen más az, amit a mi nyelvünkön „keleti” kultúrának, világszemléletnek, világfelfogásnak nevezünk, és ami a szóban forgó „keleti” kultúra, világszemlélet, világfelfogás azokban a lokalitásokban (bármilyen nagyok és változatosak legyenek is ezek a lokalitások), amelyekben az emberek a maguk anyanyelvein kifejezve élik meg a saját kultúrájukat, világszemléletüket, világfelfogásukat. A „nyugati” nyelvekre fordítás ugyanis nemcsak megváltoztatja a „keleti” anyanyelveken élő – illetve a „keleti” írásbeliségekben fennmaradt szövegekben tanulmányozható – kifejezések értelmét, hanem az „eredeti” kifejezések tulajdonképpeni jelentése egyfelől a vonatkozó „keleti” nyelvekben való, másfelől az adott anyanyelvben való, etimológiailag, nyelvtörténetileg és az élő szociokulturális rétegződés tekintetében is elmélyült jártasság alapján történő folyamatos összehasonlítások esetén is csak közelítőleg, illetve körülírásokkal adható meg. Ez a teljesen le nem dolgozható különbözőség az egyik „nyugati” nyelvről egy másik „nyugati” nyelvre fordítás esetén is fennáll. Az anyanyelvi nyelvhasználóktól elvárható (vagy általuk megszerezhető) idegen nyelvismeretek birtokában azonban, ha maradéktalanul át nem hidalható is, eléggé jól elmagyarázható, hogy mi a jelentésszférája valamely olyan idegen szónak, amelyeknek vagy nincs pontos megfelelője az adott anyanyelvben, vagy fordítva: több különböző szó feleltethető meg az olyan jelentésnek, amelyet a másik nyelv egyetlen szóval fejez ki.

Példaképpen a mi „határ” szavunkat említem. Ez az anyanyelvi szavunk egy olyan nagy szócsaládnak az egyik képviselője, amelyeknek a szintén anyanyelvi gyöke és a töve egyaránt a „hat” ige, melynek viszont több más, jelentésben egymással rokon, de mégis különböző

fejleménye van – mint például a *hatol* ige, a *hatás*, a *hatály*, a *hatalom*, a *hatóság* főnév, továbbá a *hathatós* melléknév. A magyar „határ” szó azt jelöli, ami elválaszt valamit valamitől; az ezen kívülre, illetve túlra menetel azonban – legalábbis abban az értelemben, hogy ’mi [lenne] az, ami túl van a Határon’ – nem tartozik a magyar „határ” szó jelentéstartományába. Két, szintén indoeurópai nyelvcsaládba tartozó nyelvet véve: a magyar „határ” szónak a német nyelvű megfelelője a „Grenze”, ez azonban a német nyelvben (szláv) jövevényszó, és ezért hiányzik az a jelentésszférája, amelyik a magyar „határ” szó esetében magyar nyelven kifejezésre jut. Másfelől viszont angol nyelvre több egymástól különböző etimológiájú, jelentésszférájú és köznyelvi használatú szóval – például *boundary*, *frontier*, *border*, *confines*, *limit*, *bounds*, *precincts* – adható vissza a magyar „határ” szó.

Kölcsönös anyanyelvközeli nyelvismeret birtokában – ami nagyon ritka – ezek a különbözőségek elmagyarázhatók. Ellenben némely jelentősen és gyökeresen „keleti” anyanyelvi kifejezésnek az értelme még a vonatkozó nyelvekben való jártasság birtokában sem világítható meg annyira egy nyugati anyanyelvi beszélő számára, hogy ezt a jelentést a nyugati anyanyelvi beszélő a saját anyanyelvén ki tudja fejezni. Példaképpen utalok a *Japán út/viszony* című könyvem *„Tezuka és Heidegger beszélgetése a nyelvről és a csendről”* alcímű epizódjára.² Barátaimtól és ismerőseimtől egyaránt azt hallottam, hogy ha eljutottak idáig a könyv olvasásában, akkor vagy átlapozták ezt a szöveget, vagy abbahagyták a könyv olvasását. Engem azonban nem lepett meg ez a visszajelzés, mert mielőtt Japánban jártam, Heideggernek a vonatkozó, japán nyelvvel kapcsolatos könyve volt az egyetlen Heidegger-mű, amelynek az olvasását feladtam. Nem volt ugyanis fogódzóm ahhoz, hogy miről is beszélget tulajdonképpen Tezuka és Heidegger. Csak azután voltam képes a magam részéről megérteni – hangsúlyozom, nem valamiféle „univerzális” érvénnyel, hanem csak a saját észjárásom szerint megérteni – ennek a *beszélgetésnek* a mondanivalóját, hogy már a helyszíneken járva keletkezett saját-élményem a „japán mentalitásról”. És azt is felfogtam, hogy valójában maga ez a beszélgetés sem azt közvetíti, hogy mi a „nyelv” a japán anyanyelvi beszélő számára, hanem csak – illetve részben, mi több! – arról van szó, hogy mit ért azon Heidegger a maga német anyanyelvén, „ami a nyelv” Heidegger saját filozófiája szerint, történetesen abban a vonatkozásban, ami a „nyelv” a japán anyanyelvi beszélő németül közölt és a „nyugati” filozófiában valamelyest jártas japán ember, nevezetesen Tezuka előadásának a tükrében.

Amennyire magától értetődő – ha belegondolunk – ez a bonyodalmas tanulság, annyira kihasználható a „keleti”, közelebről „japán” paradigma különféle „nyugati”, gyakran eleve „nyugati” célzatos és gyakran alattomos hátsó gondolatoktól sem mentes értelmezése során. Példaképpen a szóban forgó *Beszélgetés* utóéletéből említek két „epizódot”. A Heideggernél sokkal fiatalabb Tezuka, Heidegger (1976-ban bekövetkezett) halála után másfél évtized elteltével nyilatkozott az 1953–1954-ben történt beszélgetésükről,³ és azt közölte, hogy a beszélgetésük mondanivalójának a kilencven százaléka alapvetően (vagyis személy szerint az ő, a Tezuka információitól tulajdonképpen függetlenül) Heideggertől származik. Másfelől viszont újabbán éppen azt hánytorgatták fel Heideggernek, hogy merít olyan japán (és kínai) forrásokból, melyeket nem idéz (az egyik rosszindulatú Felhánytorgató⁴ által sugallt értelmezésben ’melyeket Heidegger elhallgat’), sőt, hogy – a felhánytorgatók szerint – olykor félre is értelmezi azokat.

Példaképpen említem a következő kijelentést, melyet Heidegger Tezuka szájába ad: „A Messzeség/Távolság/Öblösség (Die Weite) az a Határ-nélküli (Grenzenlose), ami nekünk [ti. a japánoknak] a *Ku*-ban [ez egy japán szó] mutatkozik, azaz ami az Ég Üressége (Leere).”⁵ Az említett Felhánytorgató szerint Heidegger „ezzel az értelmezéssel, ami nyilvánvalóan bizonyos definitív okokból szeretne a ’Grenzenlose’ hangsúlyozása lenni [a Felhánytorgató a saját könyvének a két későbbi fejezetére utal, nem terhelem azonban az Olvasót ebben a rövidre szabott írásban eme ’két későbbi fejezetben’ írottak kritikájával] eltúlozza a parafrazeálás lehetőségeit, és a megfelelően ismertett *Ku* kontúrjait elmosza [...]”.⁶ A Felhánytorgató szakképzettségének a súlyos hiányossága – netán az általa ismert másodirodalomnak a rosszindulatú agyonhallgatása – mutatkozik meg abban, hogy a Felhánytorgató nem vitatja meg (és nem is idézi) a *Ku* vonatkozásában francia nyelven kibontakozott recepciót.⁷ Amely recepciónak a megbeszélése azért lenne mellőzhetetlen egy tisztességes Heideggerkritikában, mert a szóban forgó *Beszélgetésben* részletesen foglalkozott Tezuka és Heidegger a Felhánytorgató által kipellengérezett „Ég”-gel és „Üresség”-gel,⁸ valamint ezeknek a kifejezéseknek a japán értelmezésével és konnotációival. Ennek hiányában különösen arrogáns megállapítás, hogy „Heidegger eltúlozza a parafrazeálás lehetőségeit”, hiszen a Felhánytorgató nem közli – mert valószínűleg fogalma sincs róla –, hogy meddig terjednek ezek a „lehetőségek” (persze, ha egyáltalán megállapíthatóak).

Mindezt a bonyodalmat azért ábrázoltam, hogy demonstráljam: a „Kelet” egyik nyelvén megszólaló világfelfogás nem közölhető pontosan a „Nyugat” valamelyik nyelvén (mert nem teljesen kongruensek egymással). Továbbá azért ábrázoltam ezt a bonyodalmat, hogy levonjam a következtetést: amikor a „Nyugat” valamelyik nyelvén vitatják meg „paradigmaként”⁹ a „Kelet” egyik nyelvén megszólaló világfelfogást, akkor ennek a vitának a során a „nyugati” nyelvhasználók a maguk „nyugati” világfelfogását fogalmazzák meg abban a viszonylatban, ahogyan „keleti” tükörben látják a maguk saját „nyugati” világfelfogását.

Heidegger például azért járt el helyesen, amikor sem a szóban forgó *Beszélgetésben*, sem egyéb „keleti” vonatkozása, illetve „keleti” vonatkozásba hozható írásában nem idézett „keleti” forrásokat, mert a „keleti” nyelvek (kellő) ismerete híján nem volt képes – miként általában más „nyugati” szerzők sem képesek – ellenőrizni, hogy vajon tényleg arról írnak-e a „keleti” szerzők, amit az írásaiknak a „nyugati” nyelvekre fordítását alapul véve „Nyugaton” értenek. Heidegger pontosan tudatában volt ezeknek a korlátoknak, amikor arra szorítkozott, hogy csupán az általa ismert nyugati nyelveken írott forrásokat idézzon eredetiben.¹⁰ Én magam sem törekedhettem arra, hogy a *Japán út/viszony* című könyvem két kötetében pontosan megértsem és megértetni próbáljam azt, amit sajátosan „japán világfelfogásnak” nevezhetnénk. Csupán azt tűztem ki célul – miként a jelenlegi írásomban is –, hogy „japán tükörbe nézve” próbáljam megmutatni azt, ami szerintem a „nyugati” nyelveken, közelebbről a sajátosan magyar nyelvi gyökerekből sarjadt jelenlegi magyar nyelven közölhető világfelfogás (azaz sem nem a korunkbeli idegen nyelvekből átvett terminusokban kifejeződő, sem nem a modern nyugati nyelvekbe, köztük a magyarba átszármazott görög és/vagy latin terminusokkal közölt világfelfogás). Megjegyzem, hogy valójában Heidegger is hasonlóképpen járt el; arra használta a számára ismerős japán viszonylatokat, hogy általuk reflektálja a maga tulajdonképpeni mondanivalóját. Amikor például azt állapítja meg, hogy „A nyelv a Világ-mozgalmi Monda (die Welt-bewegende Sage [Heidegger az »umlaut«-os »ë« írásmódot használja])”, és ehhez hozzáfűzi, hogy „felvilan a Nyelv és a Halál közötti lényegi viszony”,¹¹ vagy egy másik írásában kijelenti, hogy az ember „a Lét Nyitottságába (Offenheit) áll ki [...]”,¹² akkor szintén gondolhatunk arra, hogy Heidegger merített ihletet a filozofálásához a „Kelet”-re vonatkozó ismereteiből.

Ezekkel a megfontolásokkal elérkeztem oda, hogy kijelentsem, miben látom a „keleti” világfelfogás egyik – a

„keleti” világfelfogás japán változatában számomra megmutató – paradigmatiszós jellemzőjét: a *tisztességben*.

Mielőtt meghatároznám, mit értek „tisztesség”-en, azt mutatom meg néhány „nyugati” példán, hogy mit tartok tisztességtelennek. Az Orwell (1984) által bemutatott – a marxizmust és a marxista világfelfogás uralomra jutását, valamint már előre a posztkommunista-balliberális retorikát pellengérré állító – nyelvhasználat és az ennek megfelelő szándékos hatalomszerzési és hatalommegtartásra irányuló technika, amelyek a tényleges gyakorlatát az ellentétével megnevezve igyekszik direktben érvényre juttatni (például a „hadügy” „békeügy”-nek nevezése), alapvetően a tisztességtelen mentalitásnak a kifejeződése. Egy közszájon forgó viccel – aminek azonban a fele sem tréfa! – illusztrálom, hogy miről van szó. Felszáll a villamosra egy részeg, és lehányja a mellette állót, aki persze ezért szemrehányást tesz, mire a részeg letromfolja: „Még maga beszél? Hát nézzen végig magán, hogy néz ki!” Japánt viszont az alapvető tisztességessége óvta meg attól, hogy áldozatul essen a különféle jövőbeli – vagy túlvilágra szóló – ígéretések reklámcsomagolásába burkolt ideológiák csábításának. Ezek közül ismét a marxizmust említem – aminek például Kína a maga szuverenitásának a védelmében áldozatul esett (Tajvan kivételével), India viszont szintén nem! –, rövid indokollással (a részleteket tekintve a *Japán út/viszony* című könyvemre utalok): „Csupán az osztályelméletek – köztük az osztályharcot ideologizáló marxizmus – Japánra alkalmazásának a kudarcaival dokumentált tényrt rögzítem: a kapitalizmus nem proletarizálta Japánt. Úgy vélem, hogy ettől a folyamattól végső soron és elsősorban kinek-kinek az önmagáért *Helytállásban* minél építményesebb közösségi művek alkotására vezető mediális működései védtek meg a japán embert. *Ő ugyanis az eredendő Médium*, amelyiknek az üzenetét a társadalom közegében *önmagához viszontcímezi*.”¹³ (A dölten írottakat most illesztettem be.) Kontrasztképpen egy mai magyarországi politikai-civil mozgalmi eseményt említek: napjainkban az egyik pedagógus-szakszervezet arra buzdítja a tanulókat, hogy az eme mozgalom iránti szimpátiájukat azzal fejezzék ki, hogy *nem* mennek iskolába. Japánban ez valószínűleg elképzelhetetlen. Ugyanis ha mégis ily módon buzdítanák Japánban az ifjúságot, bizonyára teljes kudarcba fulladna a mozgalom, mert a japán ifjúságot legfeljebb azzal a jelszóval lehetne buzdítani, hogy tanuljanak az eddigieknél még jobban. Hiszen az iskolába *nem* járás végső soron az iskolának és az iskolázásnak a megszűnését eredményezné, miként ezt Weöres Sándor már megírta: „Egyszer volt egy nagy csoda, neve birka-iskola. / Ki nem szólt,

csak bégetett, / az kapott dicséretet. // Ki oda se ballagott, / még jutalmat is kapott, / így hát egy se ment oda, / meg is szűnt az iskola.”¹⁴

Befejezésül csupán jelésszerűen említek hét témát, mert nincs hely sem több vonatkozó téma említésére, sem a megemlített témák kifejtésére.

Tisztességesnek lenni független a másvilágra vonatkozó hitektől és hiedelmektől. Független például attól, hogy valaki vár-e a cselekedeteiért jutalmat a másvilágon, vagy sem. „Keleti” mentalitásban ez magától értetődő, „Nyugaton” ellenben a Nietzsche nyomán elterjedt „Isten halott!”¹⁵ jelszót úgy értelmezték – egyebek mellett *action gratuite*-ként –, hogy ezek után bármely gonoszított is szabad.

A *halál* „Nyugaton” egyre inkább ’szégyen’ lett, „Keleti” mentalitásban viszont – különösen a (Zen-)buddhizmus tanításai szerint – a Világot övező (átható és már az életben megcélzandó) „Semmi” eseménye. Példaképpen a „Határhelyzet” („Grenzsituation”) nyugati tematizálását és aztán a „transzcendencia” vonatkozásában bekövetkezett Evilág–Túlvilág ambivalenciába torkolltatását említem.¹⁶

Önkorlátozás. Ennek jelentőségét az indiai gondolkodók világnézetében Albert Schweitzer nemcsak kiemelte,¹⁷ hanem a saját életével is példázta. „Nyugat”-on viszont leginkább az *alibik* keresése és használata által¹⁸ vall kudarcot az önkorlátozás, amennyiben ez egyáltalán felmerül.

A japán festészet XIX. századbeli divatba kerülése – elsősorban Hokusai művészete kapcsán – nem szervült a „nyugati” művészetbe (mint ahogyan például bizonyos afrikai néger művészet szervült valamelyest később a kubizmus kezdeteibe), hanem *kuriózum* maradt.

A XX. századi *kvantummechanika és kozmológia* állítólag *emberközelibben* mondható el némely „keleti” nyelven, mint a „nyugati” nyelveken¹⁹.

„Nyugati” felfogás szerint a *Semmi* a Lét ellentétékeként a „Lét” másik neve²⁰, „Keleten” ellenben sem a tagadással, sem az állítással nem függ össze, hanem *eredendő*²¹ („nyugati” világfelfogásban tekintve „harmadikféle”).

„Keleti” világfelfogásban a „Határtalan” sem nem a „Határ” fosztóképzős esete, sem nem az „Örökkévaló”-nak a(z) egyik) neve, hanem a *Nirvánára* vonatkozik. (Amikor a császár megkérdezte Bodhidarmától – a helyszín nem Japán, de a történetet honosították –, hogy „mi hát a szent tan első elve?”, ő ezt válaszolta: „Roppant üresség (vast emptiness), és nincs abban semmi, ami szentnek nevezhető.”²²)

JEGYZETEK

- 1 Vö. PETHŐ Bertalan: „Hungarian exceptionalism” = *Magyar Szemle, Új folyam* 13. (2004), 1–2., 37–56.
- 2 PETHŐ Bertalan: *Japán út/viszony. Előzetes a XXI. századból. Első kötet.* Bp., Platon, 2003; *Második kötet.* Bp., Platon, 2006.
- 3 HEIDEGGER, Martin: Aus einem Gespräch von der Sprache. Zwischen einem Japaner und einem Fragenden = *Uő: Unterwegs zur Sprache.* Pfullingen, Neske, 1959, 85–155. Az idegen nyelvű idézeteket a saját fordításomban közlöm, mert ebben az írásban nincs hely arra, hogy foglalkozzam a magyarul megjelent fordítások és az eredetijük összevetésével.
- 4 MAY, Reinhard: *Heideggers verborgene Quellen. Sein Werk unter chinesischen und japanischen Einfluss.* Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2014. A könyv korábbi verziója 1989-ben jelent meg, és aztán angol fordításban is publikálva lett. Az általam idézett, 2014-beli kiadás *Előszavában* May azt szuggerálja az Olvasónak, hogy Heidegger plagizált.
- 5 HEIDEGGER: Aus einem Gespräch von der Sprache. *I. m.*, 137.
- 6 MAY: *Heideggers verborgene Quellen. I. m.*, 24.
- 7 A *Ku* vonatkozásában francia nyelven kibontakozott recepció annak a „Kuki gróf”-nak az esztétikai elméletéhez kapcsolódott, melyben kitüntetett jelentősége van az *iki*-nek, amit Heidegger és Tezuka részletesen tárgyalt; ld. HEIDEGGER: Aus einem Gespräch von der Sprache. *I. m.*, 100. skk.; vö. PETHŐ Bertalan: *Japán út/viszony. Előzetes a XXI. századból. Első kötet.* 107. skk. „Kuki Shuzo gróf”-ot már a *Beszélgetés* első mondataiban (*i. m.*, 85.) méltatta Tezuka és Heidegger. Francia fordításban Kuki *La structure d’Iki* c. könyve 1930-ban jelent meg; a Kuki által tárgyalt nyugati filozófiai művekről és a „La structure d’Iki” recepciójáról ld. HOSOI, Atsuko, PIGEOT, Jacqueline: *La structure d’Iki. Critique* 308 (1972), 40–52. A könyv angol fordításban a könyvben lévő japán idézetekre vonatkozó kritikai apparátussal jelent meg: Shüzò, Kuki: *Reflections on Japanese taste. The structure of Iki.* Translated by CLARK, John. Ed. MATSUI, Sakuko and CLARK, John, Sidney, Power Publications, 1997
- 8 HEIDEGGER: Aus einem Gespräch von der Sprache, *i. m.*, 101. skk. Tezuka (*i. m.*, 102.) a következő magyarázatot adja az előző jegyzetben említett *iki*-nek a megbeszélése során: „Mi azt mondjuk *Iro*, azaz szín, és azt mondjuk *Ku*, vagyis az úr (Leere), a Nyílt (das Offene), az Ég (Himmel). Mi azt mondjuk: *Iro* nélkül nincs *Ku*.”
- 9 Vö. PETHŐ Bertalan: A paradigma-fogalom vázlatos története. *Magyar Művészet* 1. (2013) 1, 39–44.
- 10 Amikor a második világháború után Suzuki, Daisetz Teitaro meglátogatta Heideggert, és készült dedikálni neki

- az *Essays in Zen Buddhism* köteteit (London, Luzac and Company, *First Series* 1927; *Second Series* 1933; *Third Series* 1934), valószínűleg nem kis meglepetéssel hallotta, hogy az első kötet már régebb óta megvan Heideggernek. – Suzuki könyvei nemcsak azt figyelembe véve mérvadóak, hogy a Zen Buddhizmus professzora volt a Kyotói Otani Buddhist College-ben, hanem azért is, mert maga is hosszú időn át volt részese Zen meditációs gyakorlatoknak, és azért is, mert a (tudtommal angol anyanyelvű) felesége segítette neki angol nyelven megírni a könyveit (ld. *First Series* 1927, vii.).
- 11 HEIDEGGER, Martin: *Das Wesen der Sprache* = Uő: *Unterwegs zur Sprache*. Pfullingen, Neske, 1959, 157–216. (215.) Heidegger a „Wesen” szó filozófiai haználatakor nemcsak a főnévi „Lényeg”-re gondol, hanem gyakran a létige névszói jelentésre is.
- 12 HEIDEGGER: *Über den „Humanismus”*. Paris, Briefan Jean Beaufret = HEIDEGGER: *Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den „Humanismus”*. Bern und München, Francke, 1947, 53–119. (100.) Megjegyzem, hogy ezt a széles körben ismertté vált szövegét Heidegger abban az időszakban írta, amikor az oktatástól való eltiltása idején bővebben volt ideje a kutatásra, mint máskor, másfelől pedig anyagi gondjai sem voltak, mert a teljes fizetését kapta (ld. Jaspers „szakértői” véleményét az iménti 4. sz. jegyzetben).
- 13 PETHŐ Bertalan: *Japán út/viszony. Előzetes a XXI. századból. I. m., első kötet*, 155. és *passim*.
- 14 WEÖRES Sándor: *Egybegyűjtött írások II.* Harmadik, bővített kiadás. Bp., Magvető, 1977, 106.
- 15 NIETZSCHE: *Also sprach Zarathustra*. Zarathustra's Vorrede.
- 16 Karl Jaspers észrevette, megnevezte, bevezette, találóan jellemezte, és filozófiai terminussá emelte a „határ-helyzet” (Grenzsituation) terminust; „határ-helyzet” például a Harc, a Halál, a Véletlen/ség/, a Vének. (*Psychologie der Weltanschauungen*. Berlin, Fünfte Auflage etc.: Springer, 1960 [Első kiadás: 1919.], 229–280., különösen 229. Uő: *Philosophie*. Berlin, Band II. etc.: Springer, 1956 [Első kiadás: 1931.], 201–261., különösen 203. A „Határt” „magát” azonban sem Jaspers, sem az őt bíráló Heidegger nem tette filozófiai jelentőségű témává. (HEIDEGGER: *Sein und Zeit. Neunte Auflage*. Tübingen, Niemeyer, 1960 [Első kiadás: 1927.], 249. Anm. 308.; vö. továbbá HEIDEGGER: *Anmerkungen zu Karl Jaspers „Psychologie der Weltanschauungen”* = HEIDEGGER: *Wegmarken. Zweite, erweiterte und durchgesehene Auflage*. Frankfurt am Main, Klostermann, 1978, 1–44., 11. és 16.) Ami Jasperst illeti, ő az *Általános pszichopatológia* című könyvében a neurózist „határhelyzetekben bekövetkezett kudarcnak” („Versagen in der Grenzsituationen”) minősítette, magát a „Ha-
- tár”-t viszont „rejtélynek” („Rätsel”) nevezte (*Allgemeine Psychopathologie. Siebente Auflage*. Berlin, Springer, 1959, 273. és 630.). Ugyanakkor azt is vegyük figyelembe, hogy – mint ezt már Jaspers (*i. m.*, 276.) szintén észrevételezte – az emberek túlnyomó többsége nem éli meg az „etikai Határ-Helyzetet”, ezért ezek az emberek könnyen válnak a Diktatúra kollaboránsaivá.
- 17 SCHWEITZER, Albert: *Weltanschauung der indischen Denker. Mystik und Ethik*. Neu herausgegeben von Johann Zürcher und Ulrich Luz. München, Beck, 1987. Ebben a kiadásban össze vannak gyűjtve azok a reflexiók is, melyeket Schweitzer a saját írásai kapcsán tett.
- 18 Az *alibi*-ről számos helyen van szó a *Japán út/viszony* c. könyvemben; vö. pl. „lét-alibi”: *Második kötet*, 159.
- 19 A vonatkozó kiterjedt irodalomból az egyik legújabb könyvet idézem: TH. KOHL, Christian: *Buddhismus und Quantenphysik. Schlussfolgerungen über die Wirklichkeit*. 3. Aufl. Windpferd. 2013
- 20 Vö. HEGEL: *System der Philosophie. Erster Teil. Die Logik* = Uő: *Sämtliche Werke. Jubiläumsausgabe in zwanzig Bänden*. Stuttgart, Hg. Hermann Glockner, *Achter Band*. Dritte Auflage. Frommanns, 1955, § 87., 207.: „a tiszta lét [...] közvetlenül véve a Semmi.”
- 21 Vö. NAMBARA, Minoru: *Die Idee des absoluten Nichts in der deutschen Mystik und ihre Entsprechungen im Buddhismus*. *Archiv für Begriffsgeschichte* 6 (1960), 143–299. és 308–310.
- 22 SUZUKI: *i. m. Third Series* 374. Egy angolról németre fordított könyv (Izutsu, Toshihiko: *Die Philosophie des Zen-Buddhismus*. Übers. v. D. Rosenstein. Hamburg, Rowohlt, Reinbek bei, 1979, 74.; JEN, Pi: 1. kóan) a következőképpen adja vissza ezt a Mondást: „Határtalanul nyílt! Semmi szent/ség/!” Suzuki angol nyelvű idézetében nincs szó „határról”, ami az Izutsu-könyv német fordításában olvasható, a „határtalan” a szóhozatala viszont egyrészt valószínűleg közelebb hozza ugyan Bodhidarma gondolatát a nyugati olvasóhoz, másrészt pedig kiközösítheti a megközelíteni vélt keleti mentalitásból. Mindenesetre a „Határtalanul nyílt!” szintagma kapcsán megmutatkozik a (virtuális?) kapcsolat Heidegger egyik széles körben ismert Mondásával: az ember „a Lét Nyitottságába áll ki” („Er steht in die Offenheit des Seins hinaus.” – Heidegger: *Über den „Humanismus”*. *I. m.*, 100.). – Vö. a fentebbi 8. sz. jegyzetben írottakkal és a „Grenzsituation” kapcsán írottakkal.